

ОТ КРИТИЧЕСКИ КЪМ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ РЕАЛИЗЪМ

ИЗ ТВОРЧЕСКИЯТ ПЪТ НА ХРИСТО СМИРНЕНСКИ

Васил Колевски

Творческият път на Смирненски, неговото развитие, неговият метод пряко или косвено са разглеждани почти от всички, които са писали за великия писател. И ако този проблем приковава отново нашето внимание, то причина за това е неговата актуалност. Преодоляването на минали художествени направления, школи и методи и усвояването и развитието на метода на социалистическия реализъм — това е основното съдържание на литературния процес у нас за четвъртвековното свободно развитие на националната ни литература. Проблемът за преодоляване на миогледната и творческа ограниченост на писателите критически реалисти, модернисти и др. и преминаването им на позициите на социалистическия реализъм — това е епохалната задача в развитието на световната литература; задача, чието решение е в зависимост от изхода на великия двубой между труда и капитала, между буржоазната и социалистическата идеология.

Ето защо примерът на Смирненски в това отношение, примерът на един гениален творец от световен мащаб е крайно интересен и поучителен не само от гледна точка на литературната история, но и от гледна точка на най-актуалните идейно-естетически проблеми на нашето време.

Почти всички теоретици и критици, които сериозно са изследвали творческия път на Смирненски, стигат до извода, че в своето развитие писателят бе лежи два главни етапа — първи период на критико-реалистично творчество и втори — на социалистически реализъм. В процеса на своето прогресивно идейно-естетическо развитие Смирненски търпи влиянието, положително и отрицателно, и на други художествени методи и по-специално на символизма. Като вододел между двата периода се приема появата на стихотворението „Първи май“ в сп. „Червен смях“ през 1920 г.

Кои са факторите, които обуславят развитието и прехода на Смирненски от критическия към социалистическия реализъм?

Преди всичко това са великите социално-политически и идейно-естетически движения на епохата от периода на първата четвърт на нашия век. Първата световна война, която увлича в гибелния си водовъртеж почти целия свят, разкрива абсурдния и пагубен характер на експлоататорския капиталистически строй. В съзнанието на милионите трудови маси започва да се заражда, отначало стихийно, а след това все по-осъзнато, мисълта, че повече така не може да се живее, че трябва да настъпи коренен прелом в живота на човечеството. Най-ярко тоя процес намира израз в подготовката и провеждането на Великата октомврийска социалистическа революция.

Съществува тенденция идейно-естетическото развитие на Смирненски да се обяснява изключително с национални, вътрешни фактори, а големите, епохалните революционни движения и идеи на времето да се разглеждат като външно влияние. Подобен подход пречи да се осъзнае правилно израстването на писателя, преди да се разбере същността и значението на неговите творби, които, явявайки се нов етап в развитието на пролетарската и национална българска литература, бележат една от най-светлите страници на пролетарската поезия въобще, един от върховете на световната социалистическо-реалистична литература през онова време.

Смирненски се оформя като личност, като творец-комунист в условията на българската действителност, но под прякото и непосредствено въздействие на световните революционни, идеологически и естетически движения на своето време. Причините за това трябва да се търсят както в индивидуалните, така и в националните особености на твореца и на средата, в която живее и работи. Още 16—17-годишен юноша Смирненски живее с проблемите на световната политика. От злободневките, които публикува в „К'во да е“ още през 1915 г. се вижда, че той следи, живее със събитията, които стават по целия свят. Будният юноша още не е в състояние да прецени същността на тия събития, но важното е, че неговият поглед не е ограничен нито от оградата на семейството и училището, нито от границите на родината. Както отбелязва Г. Цанев: „Тая връзка с живота, тоя интерес към актуелното в обществената действителност, тоя поглед към народа — всичко това си остава характерно за него от началото на литературната му дейност до края на дните му. Всичко това създава здравата жизнена основа на неговото творчество. Като поет Смирненски живее с тревогите на множеството. В това отношение той е истински наследник на Ботев и Вазов.“¹

По-късно, въоръжен с верния компас на марксизма-ленинизма писателят ще запази и разшири тоя кръгозор, ще проникне в същността на събитията, ще почувствува себе си, своята партия, свой народ като неделима частица от великата борба на народите за комунизъм, борба, чийто първи успех и водещо начало е Октомврийската революция. Обяснението тук трябва да се търси, разбира се, не само в будния ум на Смирненски, но преди всичко в ония велики интернационални принципи, в които са възпитани българските революционери, принципи, чийто основоположници са Ботев и Левски, принципи, чието комунистическо съдържание и смисъл са свързани с делото на Благоев и Димитров. „Главните положителни особености на партията през нейния тесносоциалистически период се състояха в дълбоката ѝ вяност към марксизма, към пролетарския интернационализъм, в нейната класова непримиримост към буржоазията и реформистките ѝ оръдия, в нейната непоколебима вяра в силите и бъдещето на работническата класа, в нейната съзнателна желязна дисциплина.“ Така Георги Димитров определя характера на БКП през периода, в който се оформи като комунист и творец Смирненски. „Партията — продължава той — възпитаваше трудещите се в духа на пролетарския интернационализъм. Тя взе инициативата и най-активно участва в изграждането на Балканската федерация на социалистическите партии и в провеждане на нейната ползотворна дейност, работейки с всички сили за укрепване солидарността на българските трудещи се с трудещите се от другите балкански страни и от целия свят.“²

¹ Г. Цанев, *Художественият метод на Христо Смирненски*, сп. Лит. мисъл, кн. 5, 1958 г. стр. 24.

² Г. Димитров, *Из политическия отчет на ЦК на БРП(к) пред Петия конгрес на Партията*. Изд. БКП, 1967, стр. 7—8.

Благоприятна предпоставка за развитието на Смирненски е трудовото възпитание и прогресивният дух в семейство Измирлиев. Националната трагедия, сполетяла българския народ в резултат на Междусъюзническата и Първата световна война, трагедия лично изживяна и изстрадана от Смирненски и неговите близки, е също така фактор за създаване на оная благоприятна почва, в която попаднали семената на комунистическата идеология, дават богата жетва. Не случайно Смирненски в „Трохи от войната“ публикува мисълта на Гюте, че във войните едни от народите побеждават враговете си, други — невежество-ти си.¹

Включването на Смирненски в редовете на комсомола (1920) и на партията (1921), съзнателното изучаване на марксизма-ленинизма, активното участие в организационния, партийно-политическия живот, личният контакт с най-видните дейци на БКП по това време допринасят за оформянето му като поет-комунист, без което е немислим преломът в неговото творческо развитие.

В естетически, художествен аспект този прелом също се обуславя от редица фактори. Началото се крие в поетичната атмосфера на родния дом — брат и вуйчо поети! Смирненски е пряк наследник на революционните и реалистични традиции на българската литература, той усвоява художественото богатство на писателите критически реалисти, живее с творческите търсения на своите съвременници. Смирненски оформя своя облик на писател и под прякото влияние на редица крупни световни творци и преди всичко под влиянието на класическата руска и нова съветска литература. Доколко дълбоко у Смирненски са проникнали идеите на тези литератури говорят не само многото образи и мотиви, които водят своето начало оттам, но и огромното количество русизми — руски думи и изрази, неологизми, построени на базата на руския език, и др. — един въпрос, по който може и трябва да се напише специално изследване. Достатъчно е да се хвърли един поглед на обстановката в стаичката, където е живял и работил писателят, за да се досетим за главните авторитети в идейно-естетическото му развитие. Ленин и Горки — това са двата портрета, окачени в стаята, това са учителите, това са събеседниците на поета. Навярно неведнъж, подобно на своя велик съборат Маяковски, Смирненски е „докладвал“ пред вождя на световния пролетариат, споделял е своите мъки и радости, черпил е сили и вдъхновение от „разговорите“ с него.

Какви по-характерни промени настъпват у Смирненски, в неговото творчество с прехода на позициите на социалистическия реализъм?

Когато поставяме този въпрос, имаме предвид, не само качествените различия между двата художествени метода, критическия и социалистическия реализъм, но и ония съществени черти, които преминават от единия метод в другия, добивайки нов смисъл и съдържание. Освен това при съпоставяне творбите на писателя от първия и втория период винаги трябва да се има предвид и степента в творческото развитие на писателя. Защото произведенията от втория период съвпадат с творческата зрелост на Смирненски, а творбите, писани преди 1920 г., понякога носят белега, слабостите на младия автор, който търси своя път в живота и в изкуството.

Трябва да се има предвид също така, че повечето произведения от втория период Смирненски публикува в партийните издания. Въпреки пораженията на цензурата, въпреки наличието на бели полета в тия издания² все пак писателят се чувства много по-свободен, знае, че поне от страна на редакциите, в някои

¹ В издадените събрани съчинения на Смирненски, т. III, стр. 171, 1960, не е отбелязано, че това е мисъл от Гюте, перифразирана от Смирненски.

² В това число не правят изключение и произведенията на Смирненски. Някои от тях излизат в непълнен, осакатен вид. Така стихотворението „Ний“ излиза без последните десет стиха.

от които и сам той влиза, няма да срещне съпротива. А през първия период той е много по-зависим не само от цензурата, но и от редакторите на изданията, в които сътрудничи, редактори, които отстояват официалната политика в областта на литературата.¹ В стихотворението „Земни писма до небесни жители“, след като говори за антинародния характер на управляващата върхушка, на българската буржоазия, Смирненски пише:

Бих разправял, старче свети,
дълги нашенски поеми,
но ще блеснат в тез куплети
цветни цензурни калени.

Ето защо немалко от ранните произведения на Смирненски не излизат в тогавашните издания, отиват в редакционния кош като неблагоприятни. Показателен е фактът, че едно от най-ярките и най-зрели антивоени произведения на поета „Младост“ не е публикувано приживе от поета. Всичко това без съмнение е давало отражение върху Смирненски, налагало е отпечатък върху неговото творчество.

Това, което обединява писателите критически реалисти и привържениците на социалистическия реализъм, е преди всичко верността към живота, стремежът да се покаже истината, правдата, да се защити човешката личност от реакционните сили в обществото, да се покаже красивото, светлото, хуманното у нея. Неправилно е да се мисли, че в този стремеж писателите критически реалисти априори имат отрицателно отношение към заобикалящата ги действителност и оттам критиката на тая действителност да се смята като изключителен момент в творчеството им. Още Балзак, най-видният представител на критическия реализъм във френската литература, отбелязва: „Според мене, дълбоко безправствено е това произведение, което преднамерено подрива самите основи на обществото, оправдава злото, напада върху собствеността, религията, правосъдието.“² Нещо повече, авторът на „Човешка комедия“ изповядва, че той се е стремил да балансира, да уравнивесява силите на доброто и злото. И въпреки всичко това, въпреки неговите легитимистки убеждения произведенията му са една сурова присъда на буржоазното общество, защото са върна картина на живота в това общество. В това се крие и дълбоконародностният и прогресивен характер на творчеството на критическите реалисти. Тук е източникът и на ненавистта на господстващите класи в миналото към това творчество. „Волтер, Русо и всички енциклопедисти бяха дълбоко безправствени в очите на властта и религията през тяхното време“ — отбелязва Балзак, уверен, че и неговото творчество ще бъде осъдено от консервативните сили също така като безправствено.³

Главното отличие между писателите — критически и социалистически реалисти е във взаимоотношението между творец и общество. Писателят критически реалист дори тогава, когато обективно чрез творчеството си и субективно, миогледно се обявява против устоите на обществото, в което живее и което описва, не е в състояние да се изтръгне от него, да си представи живота устроен по други принципи, в друга система. В цитираната вече статия Балзак пише: „Всички ние, като се почне с Боналд, Ламартин, Шатобриан, Беранже, Виктор Юго, Ламене, Жорж Санд и се свърши с Пол де Кок, Пиго-Лебрен и мене — всички ние сме само зидари. Архитектът стои над нас. Всички писатели на нашето време сме черноработници на бъдещето, което е скрито зад оловна

¹ Вж. Е. Л. Димитрова, Христо Смирненски, живот и творчество, С. 1963, стр. 36.

² О. Б а л з а к, Собрание сочинени, том 24, М. 1960, стр. 225. к. м — В. К.

³ Пак там, стр. 227.

завеса. Ако някой от нас проникне в тайната на издиганото здание, той ще бъде единственият наистина велик човек.“¹

Същото може да се каже за великите творци на руската литература от XIX в. — Гогол, Достоевски, Толстой, Чехов, за писателите критически реалисти у нас — Вазов, Стаматов, Елин Пелин. Това съотношение на личност и общество е налице и в най-характерните критико-реалистични произведения на Смирненски от първия период.

Твърде рано, още ненапуснал ученическата скамейка, Смирненски вече се стреми да даде художествен израз на своето отношение към заобикалящата го враждебна капиталистическа действителност. И ако в стихотворението „Не се плаши“ (1915) това се прави косвено, чрез симпатиите на автора към крадеца, който цял живот е нарушавал законите на частнособственическият свят, то в „Неволи“ (1916) той рисува направо контрастите на капиталистическата действителност, заставайки изцяло на страната на сиромасите и онеправданите.

Както вече се изтъкна, в добрия стремеж да разкрият преимуществата на социалистическия реализъм редица теоретици подценяваха творчеството на писателите критически реалисти, като подчертаваха само критичната страна в него и отричаха наличието на положителни идеали. Конкретните проучвания показват, че за подобни твърдения няма никакво основание. Друг е въпросът какъв е характерът на положителния идеал у отделните автори критически реалисти. У Гогол това е дълбоката вяра в руския народ, в неговото минало и бъдеще. Образите на Тарас Булба и на Русия, носеща се във вихрения полет на тройката, разчистваща пътя на прогреса за всички народи, са онай позитивна позиция, която дава сили на писателя да разобличи безпощадно света на чичиковци. Но както при Гогол, така и по-късно при Достоевски и Толстой, положителният идеал е насочен или към миналото, или към бъдещето, има утопичен характер. Колкото по-трезво оценява и рисува действителността писателят критически реалист в миналото, толкова по-малко данък плаща той на илюзиите. Характерно в това отношение е творчеството на Салтиков-Шчедрин, който с еднаква безпощадност рисува и господстващата експлоататорска върхушка, и „глуповци“, неосъзнатият още народ. Бъдещото освобождение на тоя народ, в което писателят вярва, е една далечна историческа перспектива.

Но времето, в което живее Смирненски, е така бурно и динамично, че процесът, който обхваща няколко поколения писатели в миналото, у него протича за години, дори за месеци. За един кратък период той развенчава в съзнанието, а оттам и в творчеството си, устоите на експлоататорското общество — собственост, религия, държава. Частната собственост, върху която се гради цялата социална пирамида на експлоататорското общество, Смирненски осъжда и осмива безпощадно в своята „социална басня“ „Частната собственост“. Платил известен данък на официалната политика, Смирненски скоро разбира цялата безпринципност и котирийност на буржоазните партии. В стихотворението „Навсякъде борба“ с характерното подзаглавие „Песен, написана под влиянието на празния ми стопмах“, той пише:

Борби на партийките разни
джобове да напълнят празни,
да хванат кокалчета мазни!
Борби, борби навред!

А в прогресивното трудово семейство на Измирлиевы Саваот никога не е бил на почит. Затова и в творчеството на поета той от самото начало фигурира само сред отрицателните, сред осмените образи. Религията, смиренното, на

¹ О. Балзак. Собрание сочинений, том 24, М. 1960.

което плащат данък такива крупни творци като Достоевски и Толстой в руската литература, Вазов и Йовков в българската, въобще не са проблеми при Смирненски. Няма бог и няма защо да се надяваме на него — това е категоричната позиция на поета още от първите му творби. В „Молитвата на един столичанин“ той заявява

Към твоя трон, Творецо, съграден от лъчи
(аз него не съм виждал, но чул съм за това!),
отправлям най-смирено днес своите очи
и шепнат бледи устни молитвени слова.

За себе си не моля аз никакви блага,
не искам аз от тебе ни злато, ни любов,
защото харно знам, че както досега
ти няма и да чуеш и тоз път моя зов.

Това иронично отношение към бога, към религията, която векове е замъглявала съзнанието на масите, Смирненски демонстрира и в редица други произведения от тоя период — „Великден“, „Второ пришествие“, „На един протестантски проповедник“ и др. Особено характерен е финалът на „Великден“. Цялата земя гори в пламъците на войната, умират хиляди, милиони невинни същества, но Саваот е безсилен да се намеси в хода на човешката история:

Яйцето земно аленее,
отвред го цапат разни четки,
а горе Саваот бледнее,
хептен обърка своите сметки.
Мира Великден не донесе,
отникъде се не разнесе:
„Мирът воскресе!“

Не намирайки отговор на „проклетите въпроси“ нито на земята, нито на небето, редица творци в миналото изпадат в отчаяние, търсят утешение в самозабравата, в пиянството. Смирненски, който по това време парадирва често с бохемството, отрича и тоя път. Обсъждането на световните проблеми, под въздействието на винените пари, служи на поета за тема на хумористично стихотворение „Смисълта на живота“.

Но отрекъл устоите на стария свят, развенчал неговите кумири, писателят още не е намерил истинска опора в живота. И макар да пише немалко произведения, в които напирва неговото жизнелюбие, неговата младост, то когато се замисли сериозно, Смирненски чувства цялата безизходност и трагичност на положението. Спирайки се на тоя период от творческото развитие на Смирненски, М. Николов пише: „Колкото и млад и неопитен, той вече чувствава инстинктивно безплодието на официалните патриотически лозунги. А нов революционен идеал още не е намерил. Оттук и потиснатото му самочувствие. Той е останал без знание, без вдъхновение.“¹

Ние познаваме изпепеляващата сила на подобни състояния от творчеството на П. К. Яворов — трескавото мятане от крайност в крайност на неговите герои, от епичните му стихове и от пиесите му. Спомнете си сцената със Мила и Христофоров на гробищата. Колко близка е тая сцена с това, което Смирненски рисува в „Спомен“.

Разперили клони разцъфнали вишни,
земята обсипваха с снежни цветя,
порутени кръстове с думи неслишни,
отричаха всичко прекрасно в света.
Те шепнеха тихо: „Животът човешки
е сън сал! Живота е празна мечта.
Сред радости светли, всред мъките тежки
помни ти, че всичко е тук суета.“

¹ М. Николов, Христо Смирненски, Литературно-критически очерк, 1958, стр. 21.

Два полюса, между които е разпънат човекът — цъфналите вишни, символ на красотата на земята, на стремежа за възвишена любов, за истински човешки живот и невъзможността да се реализира тоя стремеж. Оттук и тях скръбни мотиви в симфонията на творците критически реалисти, за които неведнъж те са обвинявани в безверие, в песимизъм. . .

Вярата в щастие — празна мечта,
златните кули — безплътни миражи,
днеска те смешни за мене са даже. . .
Карай ти, коньо мой, карай в нощта! . . .
(„По скучния друм“)

Може би у героя, у автора липсва порив за живот, за борба? Подобно съмнение е в противоречие с патоса на цялата критико-реалистична литература, в това число и творчеството на Смирненски от първия период, което е един протест, обвинителен документ срещу престъпния свят на свините-собственици:

„Ще бъдеш нещастен и беден!“ —
продума му громко съдбата.
Той мълком изслуша я бледен,
но гордо пак вдигна главата.
„Нещастен и беден? Защо ли?
Не! Всичко възможно ще сторя!
Не искам аз глад и неволи,
аз млад съм — готов да се боря!“
(„Борба“)

Животът е непрекъсната безпощадна борба, в която човекът е безсилен пред стихийните. (Колко близко са тези стихове до „Черна песен“ на Д. Дебелянов!) Следователно няма никакво основание критическите реалисти да се обвиняват в пасивност. Не вина, а тяхна беда е безсилието на човека пред стихийните на злото, безизходността на борбата. И тогава изкуството остава единственото силно оръжие в ръцете им. Познал и показал страданието, развенчал тъмните сили със средствата на изкуството, човекът не ще се помири с тях! Л. Толстой пише в предговора си към съчиненията на Мопасан за романа „Един живот“ следното по тоя повод: „А тук авторът е узнал, разбрал и показал на хората това страдание. И страданието е изкупено с това, защото щом веднъж то е разбрано от хората, рано или късно, но то ще бъде унищожено.“¹

Най-характерни критико-реалистични творби за Смирненски са: „Човек играчка вечна“, „Борба“, „Младост“, „Загледан в днешния ден“ и др.

Нека споставим тези стихотворения с творби от втория, социалистическо-реалистичен период, в които Смирненски поставя и решава аналогични проблеми — за личността и обществото, за идеалите, за смисъла на живота. Може би най-ярък пример в това отношение е стихотворението „Юноша“ (1922). Ако се вземат само първите шест строфи от това стихотворение, те могат да се публикуват като самостоятелна творба, която ще хармонира с посочените по-горе стихове. (Както вече се изтъкна, в такъв вид — само първата част, съдържаща критично отношение към действителността — е било публикувано по вина на цензурата стихотворението „Ний“.) И тук лирическият герой е жадният за живот юноша, който навлиза в живота с вяра и надежда.

Аз не зная защо съм на тоз свят роден,
не попитах защо ще умра,
тук дойдох запленил и от сивия ден,
и от цветната майска зора.

Поздравих пролетта, поздравих младостта
и възторжен разтворих очи,
за да срещна Живота по друм от цветя
в колесница от лунни лъчи.

¹ Л. Толстой, О литературе, М., 1955, стр. 280.

Но надеждите на романтичния юноша са папарени още от първото съприкосновение с действителността:

Но не пролет и химн покрай мен прозвъни,
не поръси ме ябълков цвят;
пред раззинали бездни до черни стени
окова ме злодей непознат.

Докато в стиховете от първия период подобна констатация би навявала униние, скръб и безизходица у автора, то в „Юноша“ поетът задълбочава, изостря и конкретизира картината на страданието, сочи главния виновник за това страдание:

И през облаци злоба и демонска стръв
черна сянка съзрях да пълзи —
златолуспест гигант се изправи сред кръв,
сред морета от кръв и съзли.

Нешастието на героя не е естетизираното страдание на индивидуалиста, на избраника, каквото нашата и световната литература познават от миналото. Поетът, лирическият герой чувствава, разбира, че той е частица от трудовия народ, че неговото нещастие е само капка от огромното море на народната мъка:

В полумрака видях изтерзани лица,
вред зачих плачове като в сън,
и жестока закана на гневни сърца
се преплете с оковния звън.

Аз познах своите братя във робски керван,
угнетени от Златний Телец;
и човешкия Дух — обруган, окован,
аз го зърнах под трънен венец.

И все пак посочените особености не са най-характерни за това стихотворение като творба на социалистическия реализъм, макар че и те трябва да се имат предвид. От такава такава гледна точка именно трябва да се оценяват произведенията на Смирненски от втория период, в които той рисува предимно негативните страни на живота — „Зимни вечери“, „Жълтата гостенка“, „Цветарка“ и др. Различията между тези творби и критико-реалистичните произведения от първия период ясно изпъкват при съпоставяне на стихотворенията с една и съща тематика, като „Анчето“ и „Уличната жена“ или „Цветарка“. Най-типичното за „Юноша“ като произведение на социалистическия реализъм е антитезата, която следва във втората част на стихотворението:

И настръхнах от мрака на тази земя;
закопнях, запламтях и зова:
— Ах, блеснете, пожари сред ледна тъма!
Загърмете, железни слова!

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да трещи, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!...

И тогава — залюбен в тълпите, пленен
от лъчите на нова зора —
без да питам защо съм на тоз свят роден,
аз ще знам за какво да умира.

Тук вече взаимоотношението между личност и общество, личност и реална действителност е дадено в съвсем друга светлина. В революционно-романтична

¹ По-подробно за особеностите на сатирата у Смирненски от двата периода вж. Д. М а р -
к о в, Българската поезия, С., 1961, стр. 190 и др.

форма поетът сочи реален изход от натегнатата атмосфера. Подобно на Горкиевия „Буревестник“ и не без негово влияние Смирненски призовава бурята, урагана на революцията. И макар още нищо да не се е изменило в живота, макар революцията да се предрича в перспектива, нейното сияние се чувства, то озарява вече земята. В светлината на това сияние ние виждаме героя, върху неговия фон се откроява силуетът на масите.

„Аз ще знам за какво да умира“, „Зная своето място във живота“ — ето ключът за разгадаване новата психология на героя, новото взаимоотношение между личност и общество, личност и съдба. Ето ключът за разбиране качествената разлика между произведенията на социалистическия реализъм и творбите на другите художествени методи. Защото констатацията за същността на критико-реалистичните творби на Смирненски и въобще на писателите критически реалисти с още по-голяма сила важи за някои други художествени методи, особено за изкуството на модернизма. В „Процесът“ на Кафка и „Чумата“ от А. Камю човекът е безсилна играчка на природата, носи се по вълните на живота от стихии на историята, на съдбата. И докато екзистенциалистът Камю все пак отстоява правото и задължението на отделната личност да изпълнява своя хуманен дълг пред обществото, то героите на Кафка са само една пасивна жертва. А обрнете внимание, Смирненски и Кафка творят по едно и също време!

Писателите социалистически реалисти смъкват оловната завеса (Балзак), която пречи на творците да проникнат в същността на битието, да прозрат в бъдещето. Те ставаг изразители на самочувствието на новия човек, на бореца комунист, който не си закрива очите пред злините в света, но който твърдо вярва в своите сили, в силите на класата, на трудовия народ. Оттук и оня светъл оптимизъм, който е една от най-характерните черти на социалистическия реализъм.

Зората пурпурна вестява
смъртта на тягостната нощ.

С тия два контрастни образа от стихотворението „Първи май“ Смирненски бележи прелома в историята на човечеството, бележи границата на своето собствено творческо развитие.

Разбира се, вярата в силите на човека, вярата в прогреса не са монопол на писателите социалистически реалисти. Човешката история е един възходящ исторически процес и на отделните етапи, когато се извършва качествен скок в развитието, това намира отражение и в литературата, в нейното оптимистично звучене. Самото название на подобни епохи характеризира тяхната същност — Ренесанс, Възраждане. Вярата в човешкия прогрес е характерна и за ония творци, които не се ограничават в своето време, а притежават способността на историческото мислене. Спомнете си безсмъртната творба на Иван Вазов „Не се гаси туй, що не гасне“

Едната светлина е вечна —
една във хаоса грамадни!
Със нея тоя свят се начна,
със нея няма да пропадне.

Във мрачен гроб фърлете нея —
тя повеч блясък ще да пръсне,
убийте я във Прометея —
тя във Волтера ще възкръсне.

И ако слънцето изчезне
от тия небеса приветни,
то някой в ада ще да влезне
главния да вземе, да ни светне!

Писателите социалистически реалисти наследяват тая богата традиция, развиват я и я насищат с ново съдържание, с нов патос:

И ако слънцето угасне в боевете —
то моето сърце кат слънце ще им свети
през бурната тъма,
а пламъкът на младите души им стига,
за да разбият и последната верига
на майката земя!"

(„Карл Либкнехт“)

Откъде произтича тая сила, тая несломима вяра в близката и неминуема гибел на капиталистическия строй и победата на справедливостта, на разума, на Човека?

Тая вяра се ражда в процеса на класосъзнаване, който се извършва у твореца, процес, който протича в съзнанието на милионите трудови хора и който по своето значение и мащаби няма равен на себе си в историята на човечеството. За това велико движение — революционизирането на трудовите маси, тяхното политическо осъзнаване — Смирненски създаде тържествен химн, създаде българската „Песен за Буревестника“ — „Смело товарищи“:

Именно тук, в това пробуждане за активен политически живот на милионите трудови хора отделната личност осъзнава своите сили и възможности, силите и възможностите на колектива. Не само в страданието, в нещастieto писателят се чувства свързан със съдбата на класата, на народа. Той съзнава ясно, по горкиевски, че именно трудовият народ е творец на всички материални и духовни ценности.

Чрез нашите сърца вселената тупти,
животът се крепи на раменете ни.

(„Ний“)

Осъзнал своята мощ, трудовият народ ще намери достатъчно сили не в бога, не в царя, не в героя, а в самия себе си, за да отхвърли веригите на робството и да изгради оня щастлив живот, за който мечтае човечеството от векове.

О, морни бледолики братя,
камбанен зов лети над нас,
вестяващ онзи светъл час,
когато в огнена разплата
победата ще увенчай
пламтящия меч на първи май.

Когато в черните грамади
на рухващия кървав храм
ще изградим, сред дим и плам,
сред трупове и барикади,
с тържествен химн на първи май
очаквания земен рай...

(„Първи май“)

И макар първият опит на българския народ да смъкна игото на експлоататорите да е удавен в кръв, тая вяра в близкото тържество на народната победа не заглъхва. Тя прозвучава с нова сила в поемата на Гео Милев „Септември“:

Всичко писано от философи, поети —
ще се сбъдне!

— Без бог! без господар!

Септември ще бъде май.

Човешкият живот

ще бъде един безконечен възход

— нагоре! нагоре!

Земята ще бъде рай —

ще бъде!

Тази вяра определя патоса на българската пролетарска и антифашистка литература от 30-те години и особено патоса на поезията на Никола Вапцаров.

Оформянето на новия естетически идеал, долавянето и отразяването на новите явления в живота, на образа на бореца комунист у Смирненски, се извършва в много кратък срок и, както отбелязва Христо Радевски,¹ без идейно-естетически колизии и сътресения, каквито са преживели и преживяват не малко творци. Още в периода на критико-реалистичното си творчество, в периода на своето израстване като личност и творец, Смирненски долавя, макар и откъслечно, смътно, неосъзнато, че носителите на истината, на справедливостта, на щастieto на човечеството, това са комунистите. В писмо до Иван Генадиев от края на 1917 г. той заявява по повод възнаграждението на сътрудниците от „Смях и сълзи“: „В литературата аз съм комунист, но да видим какъв ще бъде бюджетът.“ Безкомпромисната борба на комунистите, макар още идеологически неосъзната докрай, всява респект и уважение у младия творец. В своите хумористични и сатирични произведения той не оставя на мира нито една буржоазна или дребнобуржоазна партия, нито един техен водач. Но по отношение на комунистите, на техните идеолози, Смирненски е крайно внимателен, нещо повече, към тях той изпитва вътрешни симпатии. Прочетете фейлетона „Нови книги“ от април 1919 г. и вие ще видите, че Д. Благоев е единствената фигура, която буди уважение у автора.

В същото това време, август 1919 г., Смирненски пише и хумореската „Бъдещата камара“, където пламенният водач на работническата класа, смелият трибун комунист Георги Димитров е наречен от поета с великото име „другарю“ и е противопоставен (със съответните средства на жанра) на общоделския лидер Кръстьо Пастухов. Смирненски внушава на читателите, че Димитров и Пастухов — това са два полюса, две непримирими сили, защитници на два различни свята.

Аналогично е отношението на Смирненски към назряващата социална революция в Русия и към нейния велик организатор В. Ленин. Още юнкер във военното училище, неосвободен от навенте на дребнобуржоазния анархизъм, Смирненски възприема образа на Ленин като символ на непокорството, на жаждата за свободен живот:

Доколкото е мило на Ленин в манастир,
дотогава е драго на мене под мундир.
(„Портрети с атестати на близки и познати“)

Известieto за февруарската революция през 1917 г. буди надеждите у поета, че това е може би началото на оная освободителна борба, на оная стремеж за мир, който е обхващал народите.

В страната на снега и бича
разнесе се камбанен звън
и ясно слънце днеска там наднича
сред адский мрак, след дългий сън:
„Христос възкресе!“

(„Христос възкресе“)

Тоя мотив, все тъй неосъзнат политически, а само като една догадка ние ще срещнем и в „Априлски амуростиия“:

На светло Възкресение в Русия
целувката не значи грях,
а русите са днес на мода, за това и ние
да се целунем както тях.

Какъв е подтекстът, смисълът на тези стихове, се разбира, като се има предвид как Смирненски реагира на продажната политика на Керенски, който

¹ Хр. Смирненски, Събрани съчинения, т. I, 1960, стр. VII.

измамва надеждите на руския народ и вместо обещания мир продължава царската политика за „победен край на войната“:

... всичкият държавен прах
у републиката ваша
се обърна днес на каша.
(„Политически сонети, № 2“)

Както предупреждават редица изследователи на творчеството на Смирненски, тези факти не бива да се надценяват, но те не бива също така да се подценяват, защото тяхната същност като кълнове на едно ново отношение към света, към прогресивните сили в него, се разкрива преди всичко на фона на мирогледа и зрелото творчество на поета. Тук вече не в подтекст, не само със средствата на хумора, не косвено, а пряко. „с пълен глас“, Смирненски слави великия поход към комунизма, неговите легендарни герои:

Не тревога душите до болка терзае,
не съмнение блика в гърди, —
исполинска десница днес нов път чертае
с петолъчни пламтящи звезди.
(„Огнен път“)

Пред нас е една нова личност, единна, активна, целенасочена. Тя не познава компромисите, не познава отчаянието, хленча, еснафския индивидуализъм. За нея има един идеал, един път в живота — борбата, борбата, която включва усилията на трудещите се от града и селото, борба, за чийто победен край не може да има никакво съмнение:

Тъй е нужно, ще бъде така!

Такава увереност, такава самочувствие, такава отношение към света критико-реалистичната литература не познава. И не поради една или друга слабост на самите творци, а по простата причина, че подобен герой е липсвал в миналото в самия живот. За нас е по-важно обаче друго — че този герой с неговия идеал, с неговото светоразбиране и светоусещане не може да се види и отрази от позициите на критическия реализъм и тогава, когато съществува в действителността. Затова е необходим нов мироглед у писателя, необходим е нов художествен метод — методът на социалистическия реализъм. Творческото развитие на Смирненски е достатъчно доказателство за това. Бунтът на българските войници по фронтовете, завършил с кървавата сеч при Владая, победата на Октомврийската революция, подемот на работническото движение в цял свят съществуват преди 1920 г. и Смирненски знае за тях. Но едва с прехода на позициите на социалистическия реализъм той разбира същността на тия явления, едва тогава пред него се открива величието на новия естетически идеал, на неговия пряк носител, героя-комунист, едва тогава той усвоява художествено тия нови явления.

Новият естетически идеал, героят-комунист остават чужди и непознати и сега за ония теоретици и творци, които нямат положителна реакция към червения цвят. Тук става дума не за откритите врагове на социалистическата идеология, на социалистическия реализъм, не за бясната пропаганда, за идеологическата диверсия на империализма. Става дума за това, че и при най-добронамерено отношение творци, чужди на борбата за комунизъм, не могат да разберат, не могат да вникнат в същността на новия герой, не могат да разберат изкуството на социалистическия реализъм.

Не тревога душите до болка терзае,
не съмнение блика в гърди...

— как е възможен такъв опростен, такъв схематичен положителен герой? — ще възкликне буржоазният литератор.

Това не е положителен герой, това е догматик, това е фанатик, сектант — ще му прилее ревизионистът.

— Не, господа, вие се лъжете, и не само себе си, но заблуждавате и читателите! — би им отвърнал Смирненски. Тоя герой съществува. Той е солта на земята. Той има свои тревоги, свои вълнения, копнежи, но те са от нов разред, те са непонятни вам.

Спирайки се на това неразбиране на новия тип герой, предшественикът на пролетарско-революционната литература Николай Чернишевски разяснява в своя роман „Какво да се прави“: „Личности от типа на Лопухов и Кирсанов изглеждат за другите хора съвсем еднакви. Всеки от тях е храбър, не се колебае, не отстъпва, умее да работи и като се залови за нещо, прави го, както трябва. Това е една страна от техните черти. От друга страна, всеки от тях е безукоризнено честен, дотолкова, че не можеш да си помислиш дори: „Мога ли да се доверя докрай на този човек!“ Това е ясно, както е ясно, че той диша с гърдите си. Докато диша тази гърд, тя е гореща и неизменна. Склонете смело на нея главата си, на нея може да се отдъхне. Тези общи черти са така ярки, че зад тях остават незабележими всички лични особености.“ А тези особености, отбелязва по-нататък Чернишевски, съществуват. Личността на новите хора — революционери-демократи — е по-богата от всяка друга за времето. Но тя остава неразбираема за хората извън тоя тип. Заслужава да се отбележи проникновената мисъл на Чернишевски, че тогава, в революционно-демократичния етап на освободителното движение, новите хора са единици, че тяхното дело едва ли ще се увенчае с победа, но ще дойде нов етап на революционното движение, когато техните качества, обогатени и развити, ще станат достояние не на отделни герои, а на революционизираните маси. Такъв именно нов тип герой е борецът-комунист. Той е богата, величава личност, но подобно на Чернишевски ние можем да кажем, че богатството на неговия характер остава скрито, чуждо за хората от стария свят.

В последните дни от своя живот в тефтерчето, където нанася своите мисли и записва това, което иска да каже на близките си, за да избегне кръвоизливите при говорене, след като отбелязва оценката на Вл. Василев за неговата поезия, че образността в нея е „външна, техническа, не изхожда от никакво чувство“, Смирненски отбелязва: „— Карл Либкнехт — близък ли ви е той? Можете ли вие да почувствувате величието на тази душа? Неговият образ поетичен ли е за вас? Не. Много проста и всесърдечна дума за вас е „техническа“, „външна“, „приложна“, „няма чувство“.

Друг би бил въпросът, ако бях изправил пред вас например образа на някоя лунна принцеса със зелени очи, смъртно печалния Пиеро или. . . даже патриарх Тихон.“¹

В борбата за комунизма човешката личност се освобождава от всички предразсъдъци, от всичко, което я е ограничавало и сковавало:

Ще разгадаем всяка тайна
на всяко мъртво божество
и над заблудата безкрайна
ще греине в чудно тържество
едничкият бог на своя век —
освободеният човек!

(„Три години“)

Най-ярко проявление борбата за тържеството на комунистическия идеал намира в организирането и провеждането на Октомврийската революция. Затова и героите на тази революция са увенчани с ореола на безсмъртието.

¹ Н. Измирлиева, Хр. Смирненски. Летопис, С., 1961, стр. 158.

По спомени на съвременници Смирненски е имал страстно желание да отиде в страната на Съветите. Така М. Вълев разказва: „И често, когато му дотекеше тичането и нуждата, той поглеждаше в очите и питаше:

— Искаш ли да отидем в Съветска Русия? Нека минат още година-две, ще си вдигнем чуковете, ще отидем, а там. . . — И в очите му се разливаше широката съветска земя, хубава и необятна.“¹

За съжаление тази мечта на поета остава неосъществена. Но произведенията, които той написва за Съветска Русия, за Октомври, за Северния Прометей, ще останат в златния фонд на световната социалистическа литература. Смирненски издигна Москва, столицата на първото работническо-селско отечество, като символ на свободата, символ на интернационализма на трудещите се от целия свят, символ на побеждащите идеи на марксизма-ленинизма.

А стихотворението „Червените ескадрони“ е един от най-великите шедеври на световната социалистическа поезия, в който е предадена красотата и величието на борците за тържеството на Октомври. Образът на будьоновци е разкрит не само в конкретно-историческия смисъл и съдържание на великото дело, което те осъществяват, но заедно с това, а може би именно поради това (естествено благодарение на необикновената поетична дарба на Смирненски) образът на Червените ескадрони придобива изключително естетическо съдържание и смисъл, борците за делото на Октомври стават носители не само на социална справедливост, на „вечна обич“, вечна правда над света“; подобно на „Дванадесетте“ от Блок „Червените ескадрони“ като художествен образ стават критерий за героичното, за великото, за прекрасното в живота.

В своето безсмъртно поетично дело Христо Смирненски ни е оставил и едни от най-съвършените творби, в които са възпети както обикновените, редови герои в борбата, така и най-изтъкнатите водачи на комунистическото движение. В момента тези творби ни интересуват от методологична гледна точка — във връзка с естетическия идеал, с проблема за прекрасното в живота и в изкуството. Смирненски подчертава, че реакцията, антинародните движения затъпват, обезличават личността. За него враговете на Октомврийската революция са „о б е з л и ч е н и о р д и“. А в борбата за комунизъм обикновените трудови хора израстват във величави герои. В малката лиро-епична поема „Йохан“ Смирненски рисува образа на един от тия безименни борци, които враждат себе си във великото дело. Този момент поетът съзнателно подчертава:

На барикадата бе непознат
Йохан. И, непознат остана той.

Но в епичната борба този н е п о з н а т борец израства като истински епичен герой, придобива прометевски черти.

Този момент — израстването и величието на обикновените трудови хора в борбата — Смирненски съзнателно подчертава в стихотворението „През бурята“:

И аз ще видя непознати и велики
довчерашните стенещи тълпи. . .

Не е ли извършено същото онова чудо, което читателите помнят от романа „Майка“ на Горки. Безименната, неграмотна и нещастна Пелагия Нилевна се издига до висотата на съзнателния революционер. Тя, която се е срамувала очите си да покаже пред хората, в края на романа продължава с гордо вдигнато чело революционното дело на своя син.

Ценността на живота, смисълът на човешкото съществуване се определят от приноса на отделната личност в борбата. Тези мисли лежат в основата на

² Хр. Смирненски и Н. Вапцаров в спомените на съвременниците си, С., 1966, стр. 183.

двете стихотворения за Карл Либкнехт и Роза Люксембург. Смирненски изгражда образа на Карл Либкнехт по принципа, по който Маяковски рисува облика на Ленин — чрез приноса на Либкнехт за развитието на комунистическото движение в Германия, на което той е един от пламенните водачи. Неговото име, неговото дело остават безсмъртни, защото вечно ще живее и делото на спартаковци! Това величие на личността, безсмъртена, намерила най-висше народно признание, Смирненски предава в изключително художествена форма в стихотворението за Роза Люксембург:

Смъртта понякога е твърде жалка,
живота непосилно груб,
а в черната прощална катафалка
лежи звезда наместо труп.

Пред погледа вулканен стълб се вдига —
вулкан от подвиг и копнеж,
и виждаш: цялата земя не стига
едно сърце да погребеш.

Със скулптурна пластичност и осезаемост Смирненски изгражда и величавия образ на Делеклюз.

И тук преди всичко прави впечатление тоя стремеж на поета да покаже величието и красотата на комунаря, да наложи този образ като пример в живота, да утвърди изкуството, възпяващо безумството на храбрите като висш критерий за естетичното.

Както и друг път е подчертавано, неправилно е тези образи да се разглеждат откъснати от националната проблематика и тематика в творчеството на Смирненски. Всички произведения на писателя образуват една единна художествена система, в центъра на която се намира лирическият герой, самият той. Както справедливо отбелязва акад. Георги Караславов, в известен смисъл за прототипове на героите от разглежданите по-горе творби на Смирненски са послужили видните дейци на БКП. Спирайки са на впечатленията у поета от една реч на Георги Димитров, Караславов пише: „Смирненски бил на този митинг, слушал огнените слова на пролетарския вожд. И в неговото съзнание се връзва този горд и безстрашен образ, който по-късно, в часове на творческо напрежение, намери своеобразно отражение и в образа на Карл Либкнехт, и в образа на Йохан, и в образа на Делеклюз.“¹

Изхождайки от завоеванията на Смирненски, Г. Бакалов пише по това време за същността и задачите на пролетарската поезия: „Не застой, а бурно, неудържимо движение е нейния импулс. Красотата на борбата намира в нея хилядите свои възплъщания. Буревестникът е името на революционната поезия.“²

Както в живота, така и в литературата борбата за социализъм изпълва с ново съдържание много черти у човека, много идейно-естетически категории. Ново съдържание получава и хуманизмът на литературата. Най-характерното за прогресивната, за критико-реалистичната литература е нейното човеколюбие. Писателите оценяват събитията, постъпките на хората, техните взаимоотношения от гледна точка на това, доколко те са в защита на човека, доколко способствуват за разцвета на неговата личност. Не може и не бива хуманизмът на всички писатели критически реалисти да се подвежда под един знаменател. Но все пак има някои особености, които са общи за всички. Това е преди всичко вниманието, любовта, състраданието към жертвите на експлоататорското общество. Различни са обаче пътищата, които отделните творци сочат за

¹ Г. Караславов, Избрани съчинения, т. IV, 1957, стр. 82.

² Работнически вестник, 8. VII. 1922, притурка № 2.

спасението на човека — упование на бога, апели за смирение и покорство, за нравствено усъвършенствуване на отделната личност, а оттам на цялото общество, апел към власт имущите, за отказ от привилегированото положение и пр.

За хуманизма в творчеството на Смирненски от първия период, като се изключат неголемия брой ранни произведения, пропити от официалната тогава идеология, е характерно състрадание към жертвите на капиталистическото общество. Обикновените трудови хора са обречени от това общество на глад и мизерия, на жестока експлоатация. Но тяхната съдба е триж по-нечастна в годините на войните. Хиляди и хиляди народни синове покриват с телата си далечни върхове и долини незарити, неоплакани.

При тях и майки няма да отиват,
в сълзи потънали от вечен плач,
ръцете окол кръста да увиват
и да ридаят в предвечерний здрач:

щом мрак покрие дивите балкани
и мощна буря страшно зареве,
вселената да плаче ще захване
над тез гробове с громки звукове. . .
(„Другарски гробове“)

Основният мотив на това стихотворение е състраданието. Поетът не се домогва до същността на народната трагедия, до нейните причини и виновници. Пред очите му е картината на тая трагедия и той изразява своето отношение към нея.

Същата позиция на поета-хуманист, оплакващ тежката участ на потиснатите и угнетените вече в по-широк социален аспект, ние откриваме и в стихотворението „Еднаква участ“. И слепият млад музикант, и инвалидът от войната имат една и съща участ — те са жертва на това общество, те са отритнати и презрени от него. Но хуманизмът на писателя не отива по-далеч от тази констатация. Разбира се, в случая се имат предвид не само тези стихотворения, но творчеството на Смирненски през първия период като цяло. Тези творби целят по-скоро да покажат истината за живота на народа, отколкото да търсят и сочат изход. Като епиграф към тях биха могли да се поставят стиховете на Ив. Вазов:

„Елате ни вижте! — той моли и стене, —
вий мъдри велможи, от нази гоени. . .
За миг напуснете там вашто тържище
на шум и на фрази, богато платени —
елате ни вижте!“

Но времето, когато народът е само страдаща маса, безсилна да отхвърли веригите на социалния гнет, вече е минало. Това долавя със своя усет на талантлив художник дори и такъв творец като Вазов, за когото остава чуждо революционното движение на времето. В стихотворението „Хаосът“ той пише през 1917 г.:

Любов се в омраза превръща
и мъртвото става днес живо,
и правото вчерашно — криво,
заблудата — истина — съща.

И гледам в страхотната треска
как богове падат, олтари
пустеят, де млади и стари
молили се с вяра до днеска.

Разтърсват се всички основи,
вековни се сгради разтурят,
кумири се дигат, катурят,
да паднат пак — дигат се нови!

Това, което е само една догадка, едно презрение у народния поет, скоро става символ на вярата за младия Смирненски. Под влияние на революционните събития у нас и в чужбина и особено под влияние на Октомврийската революция, въоръжавайки се с марксистко-ленински мироглед, Смирненски напуща общодемократичните позиции и става един от най-видните представители на пролетарския, на социалистическия хуманизъм в литературата. Той вече ясно съзнава, че истинската любов към човека, към народа не може да се ограничи само със съчувствието, със състраданието. Тя изисква активно противопоставяне срещу злото. И поетът посреща с одобрение опитите на правителството на Стамболийски да накаже виновниците за катастрофата от войната:

Щом веднаж със вас зае се,
трябва да ви поизбеси,
за да може орталъка
да отдъхне в своята мъка. . .
(„Арестите“)

Същата позиция в още по-категорична форма ние откриваме и в епитафията за В. Радославов от 1920 г. и особено в сентенциите „Трохи от войната“, писани още през 1919 г.: „Ако едно умишлено убийство се наказва със смърт, то убийците на няколко милиона на какво трябва да бъдат осъдени?“ Тук ние откриваме за първи път и позитивното решение на кардиналните проблеми на времето — необходимостта от социална революция: „Революцията е предпролетен ден. За да се махне снегът, необходимо е да се стопи; стопи ли се — става кал, ала след туй улиците изсъхват. . .“

Същността на тази революция определя и характера на новия пролетарски хуманизъм. Най-висшето си проявление той намира в съзнателната класова борба на пролетариата. Тази борба става главна тема, тя определя патоса на зрялото творчество на Смирненски. Различни са изразните средства, образи, форми на художествено обобщение, на индивидуализация и типизация на образите, различни са жанровете и родовете, в които твори писателят, но идейно-естетическата му позиция е една и съща. Всички тези творби са пропити от боевия пролетарски хуманизъм. В „Бунтът на Везувий“ класовата борба е олицетворена в могъщата сила на изригващия вулкан, който залива с огнената си лава престъпния свят на патрициите. В този образ е възплътен и хуманизмът на поета. От същия характер е и стихотворението „Гладиаторът“, в което довчерашият роб, развличащ с цената на живота си жадните за зрелища господари, вдига своя меч срещу самите тях. Както писателят, така и читателите разбират ясно, че зад тези образи от природата, от историческото минало и пр. е пресъздадена класовата борба на съвременността. И мотивът за омразата и любовта, така внушително прозвучал на времето у Ботев, отново намира своето поетическо възплъщение:

Но иде ден на съд! Над майката земя
надвисва ураган и в гromквия му зов
преплитат се ведно омраза и любов. . .
(„Ний“);

Проблемите за движещите сили на пролетарската революция, за съюза на работническата класа и трудовото селячество, за диктатурата на пролетариата, за безкомпромисната борба на идеологическия фронт по неповторим начин намират своето художествено превъзплъщение и решение в творчеството

на Смирненски. Въпреки известните увлечения в критиката на земеделското правителство, Смирненски съзнава, че само единният съюз на работническата класа и трудещите се селяни под ръководството на комунистическата партия е единствената реална сила в борбата срещу капитализма. Тази идея проникват в неговите творби, посветени на Октомврийската революция, на Съветска Русия. Особено характерен в това отношение е късият експресионистичен разказ „Василий“. Във фейлетона „Да беше поне лозунг“ Смирненски показва, че и враговете на народа разбират, че съюзът на земеделци и комунисти, на работници и селяни означава гибел за тях. Тези проблеми вълнуват Смирненски до последния му дъх. В писмото си до Жения Дюстабанова от 1 май 1923 г. той завършва с лозунгите:

„Да живее III комун. интернационал!
Да живее селскоработническото правителство!
Долу буржоазията!
Долу температурата!“

Въоръженото въстание на трудовия народ, на червеногвардейците се предава от Смирненски като най-възвишена поетична картина:

Ах, летете вий сред сеч и дъжд от огнени картечи.
вий — развихрени предтечи на безоблачните дни!
С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход
на възбудените роби, на червените вълни!
(„Червените ескадрони“)

В тази борба няма и не може да има неутрални, няма и не може да има трети път. Всеки, който спекулира с идеалите на трудовия народ, а се обявява против диктатурата на пролетариата, против пролетарския хуманизъм, трябва да бъде докрай разобличен. В това отношение направеното от Смирненски днес е не само велик принос и в идеологически, и в художествен аспект, но и поучителен пример за всички борци за социализъм. Смирненски безпощадно, с всички средства на художественото слово разобличава опортюнистите. Подобно на своя събрат Маяковски, Смирненски развенчава един от най-активните представители на международния опортюнизъм по онова време Емил Вандервелд. Когато в София пристига за конгреса на общоделците чехословашкият опортюнист Антонин Немец, Смирненски пише унищожителния фейлетон „Умивалници, вани и. . . ибрици“: „На калния не поради дъжда, а поради присъствието на общоделците софийски перон стават знаменити работи. Пристигнал господин Антонин Немец — почтеният чехословашки гост на тройно по-почтената неизброима общоделска рат. Антонию Великолепни — общоделец като общоделец. Пухти два пъти по-громко от локомотива, пуснал почтеното си тлъстомехие напред да му отпраща път през „множеството“, и заявява на Янковата свита:

„ — Радвам се, че и вашата социална демокрация е силна като чехословашката. .
Така си е. Чехословашките общоделци даже са по-силни от нашите.“

Не по-малко безпощаден е Смирненски в осмиването и жигосването и на българските опортюнисти — общоделците. Неговите епитафии за Кръстьо Пастухов и Янко Сакъзов остават като класически пример в тоя жанр:

К р. П а с т у х о в
Сакън! Недей над гроба му плюва!
Заплювките са тук играчки —
той приживе покрит бе с хрочки,
но пак не се свенеше от това!

Янко Сакъзов
... Ти затечи се по паважа,
влезни в двореца и кажи:
„Пред вашите врати на стража
издъхнал старият пес лежи!“

Затова доколко актуални, злободневни са и днес произведенията на Смирненски, насочени срещу опортюнистите отляво и дясно, едва ли е необходимо да се говори. Може само да се съжалява, че през последните години традициите на Смирненски в тази област бяха позагълхнали...

Певецът на Октомври, вдъхновеният бард на пролетарската революция е и един от първите разобличители на фашизма. Той приветства италианските ардити за активната им съпротива срещу черната чума, за това, че „ножа с нож и те посрещат“. Краят на това стихотворение „Ардити“ звучи като свежен завет:

Ний тук трябва да стоиме
винаги с юмруци свити,
та фашистите да срещат
и по нашенско ардити.

От позициите на диктатурата на пролетариата, от позициите на пролетарския хуманизъм Смирненски в своето зряло творчество разглежда и проблема за свободата и демокрацията. Истинска свобода на личността, истинска свобода за народите може да се постигне само след победата на социалистическата революция. Писателят разкрива колко фалш и лицемерие се крие зад фразите на буржоазните идеолози, дипломати и поети. Във фейлетона „Епидемии от конференции“ той пише:

„Тези, които никога не отиват на война, защитени от златната броня на своето привилегировано положение, заплашват със силата на своя меч; тези, които не са посели нито едно житно зърно — плачат за разорените поля; тези, които слизат в черните подземия на рудниците и мините само когато кинематографическият апарат има да сними „великия държавник сред народа“ — те чертаят картата и не позволяват да се отнемат „техните“ минни. Но покрай чисто търговските сделки на конференциите те разглеждат и морални, благородни договори. В Хага се събират, за да определят кои средства за убиване са хуманни и съгласно кой параграф може да бъде отрязана една човешка ръка, без да се наруши моралът. На зелените маси във Версайл се слага великодушно въпросът: колко кубически метра въздух може да се даде на победените, за да се не задушат изведнъж. А във Вашингтон — във Вашингтон дипломатическите свежърви решиха, че нищо не могат да решат...“

По щедрински саркастичен е Смирненски в творбата си „Как не станях богат“. Героят изработва автомат, който може да замести труда на полицаите в „демократичното“ буржоазно общество, и друг автомат, който може да замени идеолозите, защитници на тази демокрация:

„— Той произнася на всеки 7 минути: „Демократическата партия се бори за свободата, прогреса и културата. Нейните идеи са най-хуманни. Ура, да живее демокрацията.“
— Но какво върши тогава грамофонът?
— Според нуждите. През време на биенето той може да пее „Шуми Марица“ или някой партинен марш.
— Наистина, изобретението ви е интересно. С колко конски сили е моторът?
— 6 приставски сили... сиреч около 24 конски.“

Днес, във века на телевизията, на усъвършенствуваните средства за информация тези изобретения са вече остарели. Но „демократите“, които Смирненски бичува, съществуват и затова неговата сатира звучи с още по-голяма сила. Поучен от опита на Владая, Смирненски предупреждава във фейлетона „Господ ходи по земята“, че всеки път, когато небето на буржоазния свят е застрашено от бурята на революцията, експлоататорите са прибегвали и ще прибегват до „огнестрелната артилерия на демокрацията“. С особена ненавист Смирненски заклеждава слугите на империализма, буржоазната интелиген-

менно скърби за хилядите жертви, при това не само от нашата, но и от другата страна, и изказва своето възмущение от патриотарските шовинистични настроения, обхванали част от нашата общественост:

Да се не гордейме в пустославье шумно.
Кой там дига чаши и креши безумно:
„Ние сме велики! Ние сме най-първи!“
В тоз час на страдания, на сълзи и кърви!
(„Да се не гордейме“)¹

А в стихотворението „На сръбския народ“ (1916) Вазов изказва открито своето съчувствие към бедствията, сполетели сръбския народ.

Нашата марксистическа критика в миналото, пък и в известен смисъл и до сега, отнася тия и подобни на тях творби към открито шовинистичната литература този проблем е от принципиален характер и заслужава специално внимание.

Разбира се, тези произведения нямат последователно интернационален характер, както творбите на пролетарската литература, на самия Смирненски от втория етап на неговото творчество. Но те в никакъв случай не бива да се отъждествяват с действително шовинистичните злободневни стихове на поета, за които стана дума преди това, с ярко шовинистичната поезия на Кирил Христов по това време и др. Десетки и стотици хиляди бежанци от Македония, Тракия и Добруджа са се надявали, че в резултат на войната техните родни места ще бъдат освободени и те ще се върнат по домовете си. Семейството на Христо Смирненски има същата съдба, същите надежди. Тези възжеления са дълбоко искрени и патриотични и те нямат нищо общо с великобългарския шовинизъм на управляващата класа, на монархическия институт, които по време на Илинденското въстание по повелята на западните си господари, затварят границите на родината, за да не се окаже помощ на въстаниците.

Подобен диференциран подход е необходим не само в оценката на произведенията на Смирненски, но, както вече се изтъкна, и в оценката на истински изстрадалите, дълбоко народностни произведения на Вазов, Дебелянов и други писатели от този период. Неразбиране класовия характер на обществото, на държавата, на политиката пречи на тия писатели да разграничат докрай възжеленията на народа от егостично-класовите интереси на управниците. Но те проявяват съчувствие към страдащия и гинещ народ, те заклеймяват неправдите в живота. Постепенно най-напред по отношение на управниците на народите, воюващи срещу нашата страна, а след това и към управляващата върхушка у нас тези писатели стават все повече и повече критични. Най-характерно в това отношение е развитието на Смирненски. В сатиричното стихотворение „Весели голтаци“ той заклеймява остро водачите на сръбския народ.

В „Марш на столичани“ поетът показва, че и в България положението не е по-добро:

Гърбовете пригответе
и ръце, крака, ребра,
смело вий напред вървете
без „на нож“ и без „ура“.
.....
Във ръцете със купони,
по чела с обилен пот,
със съдрани панталони —
все търпи, търпи кат скот!

Не е трудно да се забележи, че по форма стихотворението парадирва официалната шовинистична поезия. Пряко осмиване и пародиране на тази поезия има и в „Задачи“ (1918):

¹ И. Вазов, Събр. съч. в 20 тома, т. 3, 1955, стр. 211.

Кирчо иска автомобил да си вземе,
а Бобевски сметки прави пък след време
да наеме или да си купи нейде дача.

Дири се у таз задача:
за целта на тези хора колко рими
и ура, напред на н о ж им са
необходими?

Същото отношение към поезията на Бобевски Смирненски проявява и в сатирата „39 градуса и 7 десети“, написана в края на 1917 г. Въобще, въпреки че плаща известен данък на великобългарския шовинизъм в началото на своето творчество, Смирненски още оттогава се отнася с презрение към тилловите „герои“ сред интелигенцията. В малката сценка „Между журналисти“ (1915) той дава облика на двама такива „патриоти“:

— Ти колко получаващ?

— Според числото.

— Как?

— Тъй, според числото. Колкото убия, пленя, нараня, т. е. колкото чужди войници изкарам вън от строя!“

Но поетът през този период възприема войната и съпровождащите я нещастия като общонационално бедствие, не разбира още нейния класов характер:

Хайде, тънки и дебели,
и богат, и сиромаш,
и шалвари, и капели,
все напред, напред без страх!
(„Марш на столичани“)

От такъв характер е и стихотворението „Покрай халите“. Не след дълго обаче в сатирата „На търговците скубачи“ Смирненски ще отдели от народа спекулантите, тези, които печелят от войната. Тук поетът използва формата на Вазовото стихотворение „Новото гробище над Сливница“, но би било погрешно да се смята, както някои твърдят, че в случая имаме пародия. Напротив, Смирненски използва тая форма заради нейната популярност и за да постигне още по-силно въздействие върху читателя. Героите на Вазов са загинали за родината, а търговците скубачи като кърлежи са се впили в снагата на тая изстрадала родина!

О търтеи, вий тука останахте,
де няма въшки, слънце, боеве;
засмени се прегърнахте, стиснахте,
„грабете и пълнете“ си казахте
„днес своите джобове!“

От такъв характер са и стихотворенията „Ветре, духни“, „Военна страница“ и др. Колкото повече проумява класовия характер на войната писателят, толкова по-остра става неговата сатира, толкова по-високо по върховете, по истинските виновници за злото бие той, толкова по-дълбоко е неговото съчувствие към народа. Неговото отношение към „търговците скубачи“ не се е променило, но той разбира, че само с тяхното наказание не ще се премахне народното тегло. Тоя нов момент от развитието на Смирненски е отразен в стихотворенията „Есен“, „Молитвата на един столичанин“ и особено в разказа „Очи“.

Към края на 1919 г. Смирненски все по-определено започва да вижда и отразява събитията от класови позиции. В „Pro patria“ той вече показва, че границите, които делят страните всъщност са по-незначителни от границите между класите. С прехода на социалистическо-реалистични позиции Смирненски изцяло оценява войната, нейните жертви и виновници от марксистическа гледна точка. Възмущението, негодуванието, сатирата на писателя има точно определен адрес. Наследниците на чорбаджиите, които ведно с турските бейове

Кирчо иска автомобил да си вземе,
а Бобевски сметки прави пък след време
да наеме или да си купи нейде дача.

Дири се у таз задача:
за целта на тези хора колко рими
и ура, напред на н о ж им са
необходими?

Същото отношение към поезията на Бобевски Смирненски проявява и в сатирата „39 градуса и 7 десети“, написана в края на 1917 г. Въобще, въпреки че плаща известен данък на великобългарския шовинизъм в началото на своето творчество, Смирненски още оттогава се отнася с презрение към тилловите „герои“ сред интелигенцията. В малката сценка „Между журналисти“ (1915) той дава облика на двама такива „патриоти“:

— Ти колко получаващ?

— Според числото.

— Как?

— Тъй, според числото. Колкото убия, пленя, нараня, т. е. колкото чужди войници изкарам вън от строя!“

Но поетът през този период възприема войната и съпровождащите я нещастия като общонационално бедствие, не разбира още нейния класов характер:

Хайде, тънки и дебели,
и богат, и сиромаш,
и шалвари, и капели,
все напред, напред без страх!
(„Марш на столичани“)

От такъв характер е и стихотворението „Покрай халите“. Не след дълго обаче в сатирата „На търговците скубачи“ Смирненски ще отдели от народа спекулантите, тези, които печелят от войната. Тук поетът използва формата на Вазовото стихотворение „Новото гробище над Сливница“, но би било погрешно да се смята, както някои твърдят, че в случая имаме пародия. Напротив, Смирненски използва тая форма заради нейната популярност и за да постигне още по-силно въздействие върху читателя. Героите на Вазов са загинали за родината, а търговците скубачи като кърлежи са се впили в снагата на тая изстрадала родина!

О търтеи, вий тука останахте,
де няма въшки, слънце, боеве;
засмени се прегърнахте, стиснахте,
„грабете и пълнете“ си казахте
„днес своите джобове!“

От такъв характер са и стихотворенията „Ветре, духни“, „Военна страница“ и др. Колкото повече проумява класовия характер на войната писателят, толкова по-остра става неговата сатира, толкова по-високо по върховете, по истинските виновници за злото бие той, толкова по-дълбоко е неговото съчувствие към народа. Неговото отношение към „търговците скубачи“ не се е променило, но той разбира, че само с тяхното наказание не ще се премахне народното тегло. Тоя нов момент от развитието на Смирненски е отразен в стихотворенията „Есен“, „Молитвата на един столичанин“ и особено в разказа „Очи“.

Към края на 1919 г. Смирненски все по-определено започва да вижда и отразява събитията от класови позиции. В „Pro patria“ той вече показва, че границите, които делят страните всъщност са по-незначителни от границите между класите. С прехода на социалистическо-реалистични позиции Смирненски изцяло оценява войната, нейните жертви и виновници от марксистическа гледна точка. Възмущението, негодуванието, сатирата на писателя има точно определен адрес. Наследниците на чорбаджиите, които ведно с турските бейове

са изтезавали българския народ, сега са отново на власт, проиграват историческите съдбини на нацията:

Дедите ми, набивайки на кол
другарите на Левски и Раковски.
крепяха турският произвол
и своите дела търговски.
(От епитафията на Маджаров)

Разбрал жестоката гавра с идеалите на народа, поетът с още по-голяма ненавист, с ботевски сарказъм заклеявя неговите палачи, а сърцето му се изпълва с дълбока печал за участието на родината:

България агне бе младо,
не ще отречете това,
с балканското шарено стадо
току-що запаса трева.

Но дойде Гергьовден световен
(обичай красив и свещен¹)
и агнето с поглед тъжовен
видя си последния ден.

Изпод триколюрната стряха
днес виждаме всички добре,
че наши касаци го клаха,
а кожата друг му дере.
(„Гергьовденско агне“)

Образът на измъчената, разпната на кръст родина поетът рисува със средствата на съответния жанр и в „Кихавица“:

И вслушаш ли се отстрани —
ще чуеш как със горест тиха,
простудена от две войни,
България зловещо киха.

А в „Насълзена хумореска“ той разкрива цялата трагедия на времето, когато „македонските, тракийските и пр. бедняци продаваха воловете си за пушки, а старите вълхви развяваха знамена и пееха „революционни“ песни от шантаните и банките“. Тази тема, която засяга най-съкровени струни в сърцето му, Смирненски разкрива още в много други свои творби — „Надгробно слово“, „Писмо за чужбина“, „Писмо за Виена“, „Слънцето“, „Велики петък“, „Автономна Македония“, „Гастрономичен фейлетон“, „Черна или бяла“, „Куртова поляна“ и др. В „Митинг за Тракия“ поетът с болка ще разкаже за това, как съдбата на българския народ, неговите национални идеали са станали разменна монета в политиката на световни монополи. И това не е само трагедия за България. Това е трагедия за всички народи, където Жълтият дявол протяга своите пипала:

Тогава огнедишаният демон на войната
по цялата земя развяла бе знамената
на своята страшна мощ.
Слепци, поведени от хищници-хиени,
звънтяха сабли и леляха настървени
из кървавата нощ.

(„Карл Либкнехт“)

Но макар че силите на злото се разкриват в своя световен мащаб и се оказват много по-страшни и коварни, писателят не изпада в ужас, в униние, в безизходица. Съдбата на родината, на нацията, на човечеството се свързва с изхода от класовата борба. Патриотизмът става неделима част от интернационалното чувство у поета. А това чувство, тоя благороден принцип краси не

само поезията на Смирненски! То е гордост за българската литература, за българския народ. Произведенията на Смирненски за Октомврийската революция, за Съветска Русия, за парижките комунари и немските комунисти са велик исторически и поетически документ за интернационализма на българския народ, за неговата вяроност към революционното дело на трудещите се от цял свят! И Смирненски не е никакво изключение в това отношение. Известни са творбите на Ас. Разцветников, Хр. Ясенов, Ем. Попдимитров и др. за Октомврийската революция, появили се заедно с „Москва“, „Червените ескадрони“, „Северно сияние“. Заслужава да се отбележи специално и цикълът стихове на Ас. Разцветников, публикувани след разгрома на съветската власт в Унгария.

Тази прекрасна традиция, която води своето начало от поздравителната телеграма на Ботев до Парижката комуна, не е прекъсвала никога в българската литература. Тя грее в безсмъртните стихове на Вапцаров за антифашистка Испания, тя и днес е една от отличителните черти на трудовия български народ, на неговата свободна литература. И ако в миналото сме подпомагали борбата на трудещите се от другите страни преди всичко морално, днес българският народ в съдружество с другите социалистически страни начело със Съветския съюз представляват мощна сила, в която се разбива „вражата вълна“ на реакцията, сила, която е главен фактор за развитието на революционното движение в целия свят!

Преходът на Смирненски на позициите на социалистическия реализъм бележи не само изменение на тематиката и проблематиката в неговото творчество, не само „нов подход“, както още Г. Бакалов отбелязва, в трактовката на прежните проблеми и теми. Този преход довежда и до качествено преустройство на цялата поетика. И това преустройство е толкова по-очевидно, като се има предвид поетиката на писателите критически реалисти, а още повече на писателите символисти и модернисти. Определяйки същността на зрялото творчество на Смирненски, акад. Т. Павлов пише: „Същественото за него е вулканът от пламнали души, сърцето от разтопен метал, звездата на нови времена. Същественото за него е оная бурна, мъжествена бетховеновска, бих казал, ритмика и музика на червените ескадрони например, с които би се гордяла и съветската съвременна и всяка революционно-пролетарска поезия.“¹

Самият Смирненски разбира, че отразяването на новата действителност от позициите на марксизма-ленинизма изисква нов подход, нова поетика, нов художествен метод, качествено различни от тия на критическите реалисти, символисти, модернисти. И ако в отношението си към самите писатели той се отнася с уважение към Вазов, Лилиев, Церковски, в принципното си отношение към изкуството Смирненски критикува ограничеността на критическия реализъм, отнася се подигравателно към футуризма, воюва срещу символизма. Ето защо с пълно основание може да се твърди: „Смирненски преодоля застоя на литературата, следваща традициите на критическия реализъм; той се издигна над тази модернистична поезия, за която стана дума, и то с мощта и дълбочината на художественото обобщение. Образите и обликът на лирически герой в творчеството му са във вътрешно съответствие със социалните отношения, с историческата логика на живота.“²

Създавайки своите безсмъртни произведения, Смирненски показва какъв трябва да бъде методът на твореца, за когото смисъл и съдържание на живот и творчество е тържеството на социалистическия идеал!

¹ Христо Смирненски в литературната критика, С., 1964, стр. 149.

² П. З а р е в, Класика и съвременност, С., 1961, стр. 176.